

приєднання Галичини до Польщі, – призвели до рішення ради амбасадорів 1923 р. про прилучення Галичини до Польщі із застереженням для неї режиму автономії. Ця постанова має такий зміст: "зваживши, що згідно з арт. 91 мирного договору в Сен-Жермені Австрія зреклася на користь союзних і заприязнених держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали до колишньої Австро-Угорської монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в статті 27 згаданого договору, і яких досі ще нікому не признано і мають на увазі, що Польща визнала у відношенні Східної Галичини, що етнографічні умови конче вимагають її автономного устрою, – конференція амбасадорів вирішила визнати як кордони Польщі з Росією – лінію, означену й застовплену за згодою цих держав і на їх відповідальність 23 листопада 1922 року¹. Наступного дня, 15 листопада 1923 р., західноукраїнський уряд заявив протест проти цього рішення конференції амбасадорів, направивши його цій установі і відповідним державам.

Доля Буковини була вирішена в Сен-Жермені та Севрі (1920 р.): її приєднано до Румунії. Сен-Жерменський договір санкціонував приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Україна і Росія визнали таке рішення неправомірним, однак ці землі ввійшли відповідно до складу Румунії і залишилися в ній до 1940 р. і до складу Чехословаччини, де перебували до 1945 року.

Таким чином, країни Антанти своїми діями фактично зазіхнули на суверенітет і соборність України. Паризька мирна конференція узаконила окупацію Польщею, Румунією, Чехословаччиною споконвічно українських земель. Українське населення Польщі і Румунії (на відміну від Чехословаччини) винесло на собі весь тягар національного приниження і культурного обмеження.

Сацький П.В. (Київ)

ВРЕГУЛЮВАННЯ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ НАПРИКІНЦІ 1930-х рр. ТА СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Автор досліджує процес врегулювання статусу українських територій наприкінці 1930-х рр. на фоні розкладу Версальської системи міжнародних відносин у Європі та створення «нового формату» міждержавних стосунків у Центральній Європі.

Наприкінці 1930-х рр., внаслідок зміни балансу сил у Європі, зміцнення політичних позицій СРСР та Німеччини на міжнародній арені постає питання перегляду залишків Версальської системи у Центральній Європі. Під дією системи договорів, підписаних у 1919-20 рр. між Німеччиною та її союзниками й державами Антанти, потрапили також

¹ Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – С. 536.

деякі українські етнічні території. Це стосувалося перш за все Буковини, Закарпаття та Східної Галичини. Вони опинилися у складі Румунії, Чехословаччини, Польщі. Кордони цих держав було врегульовано договорами, котрі визначали політичне становище у Центральній Європі після Першої світової війни. Тобто українські території опинилися під юрисдикцією кількох центральноєвропейських держав. Але у 1918 р. Перший Всеукраїнський з'їзд рад задекларував прагнення реалізувати право на самовизначення по відношенню до всіх етнічних українських територій шляхом створення рад. Крім того, Ризьким мирним договором, підписаним у 1921 р. між РСФРР та УСРР, з одного боку, та Польщею – з іншого, й Рапалльським між РСФРР та іншими республіками СРСР, з одного боку, й Німеччиною – з іншого, було сформовано «радянсько-німецький формат» міжнародних відносин у Центральній Європі. У його основі лежало визнання СРСР свого західного кордону й закладення у Ризькому договорі для СРСР права впливати на долю українського населення Галичини¹, а також взаємне гарантування територіальних меж СРСР та Німеччини й Польщі – держави, територія котрої розташована між ними.

Українському питанню у міжвоєнний період було присвячено **багато праць** вітчизняних та зарубіжних дослідників². Особливу увагу надано питанню статусу українських територій у складі центральноєвропейських держав, зміни їх статусу в процесі міжнародних відносин у регіоні. Поряд із тим потребує дослідження вплив українського питання на становлення та функціонування системи міжнародних відносин у Центральній Європі в період між двома світовими війнами.

Зміни політичного становища Німеччини та СРСР у Європі наприкінці 1930-х рр. зумовлювали необхідність внесення змін і в радянсько-німецькі міжнародні відносини у Центральній Європі. Ці зміни поставили на порядок денний упорядкування міжнародно-правового статусу територій держав, що утворилися на місці колишньої Австро-Угорщини її складових Ціслейтанії й Транслейтанії (Австрії та Угорщини відповідно). Отже, ряд центральноєвропейських держав, таких як Австрія, Угорщина, Чехословаччина перетворилися на об'єкти міжнародних відносин як «австрійська» та «угорська» політико-правова спадщина. У подібному становищі опинилися й частини територій таких держав як Польща та Румунія. Ці процеси позначилися на визначенні статусу українських етнічних територій у стосунках між провідними європейськими державами – СРСР, Німеччиною, Італією, Францією, Великобританією. І системне дослідження дипломатичних

¹ Нота правительства СССР правительству Польши в защиту населения Восточной Галиции на самоопределение. Москва, 5 сентября 1924 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. У 16 т. – М., 1966. – Т. 4. – С. 323-324.

² Петерс И. А. СССР, Чехословакия и европейская политика накануне Мюнхена. – К., 1971. – 190 с.; Климовский Д. С. Зловещий пакт. Из истории германо-польских отношений межвоенного двадцатилетия. – Минск, 1968. – 175 с.

подій, котрі визначали статус українських територій у 1938-1941 рр., є метою цієї роботи.

Прагнення Польщі включити до її складу Закарпаття в 1938 р. було зумовлено мотивами безпеки, оскільки на цій території були розташовані бази ОУН. Але категорично проти такого кроку Речі Посполитої виступила Німеччина, котра прагнула зберегти розмежування політико-правової спадщини «австрійської» від «угорської». На цьому наполягала Угорщина й СРСР погоджувався із її позицією у 1940 р. Польські землі в складі Австро-Угорщини належали до складу Ціслеїтанії і були «австрійською» спадщиною, а отже, після аншлюсу Австрії із Німеччиною, остання мала всі правові підстави для участі у вирішенні «польського питання» за власною ініціативою без участі країн колишнього союзу Антанта. Це стало одним із мотивів поспішності Франції та Великобританії у наданні гарантій безпеки Польщі у травні 1939 р. та початку переговорів із СРСР щодо надання гарантій безпеки Польщі та деяким іншим країнам Європи.

Намагання Франції та Великобританії мати змогу направити свій військовий та політичний потенціал для забезпечення безпеки та територіальної цілісності Польщі було зумовлено їх бажанням зберегти старі радянсько-німецькі відносини в Центральній Європі, але перекласти всі повноваження по забезпеченню його функціонування на СРСР. Це було очевидним під час франко-британсько-радянських переговорів у 1939 р.¹ Це, в свою чергу, могло змусити Німеччину діяти в межах «радянсько-німецького формату» відносин і саме СРСР мав це зробити, інакше радянсько-німецькі міжнародні відносини у Центральній Європі не мали б ніяких реальних підстав для існування, а також СРСР ставав тим суб'єктом, котрий забезпечував його функціонування і з тієї причини, що його правове становище, побудоване в 1922 р. на правовому ґрунті Рапалльського договору², було однією з основ прийнятого у 1920-30-ті рр. розміру відносин у Центральній Європі. Цей «старий радянсько-німецький формат» міждержавних відносин у Центральній Європі гарантував територіальну цілісність Польщі, адже договір «Про ненапад та нейтралітет між СРСР та Німеччиною» 1926 р. базувався на правовій основі Рапалльського договору³. Недарма ведучи переговори щодо підтвердження цього Договору у 1939 р. або підписання нового у переговорах між радянськими та німецькими представниками йшлося про паралельне

¹ Молотов В. О ратификации советско-германского договора о ненападении. – М., 1939. – С. 4-5.

² Памятная записка. МИД Германии (Містить звіт про розмову між статс-секретарем МЗС Німеччини Шнурре та Повноважним представником СРСР у Німеччині Астаховим від 17 травня 1939 р. – *Авт.*) // Оглашению подлежит: СССР–Германия 1939-1941: Документы и материалы. – М., 1991. – С. 21.

³ Договор о ненападении и нейтралитете между СССР и Германией. 24 апреля 1926 г. // Документы внешней политики СССР. У 16 т. – М., 1964. – Т. 10. – С. 250-252.

врегулювання територіальних інтересів обох держав у Центральній Європі¹.

Забезпечення функціонування таких відносин у Центральній Європі передбачало збереження незалежності та територіальної цілісності Польщі як необхідної правової основи існування їх відносин². Цю функцію взяли на себе Франція й Великобританія. Цей крок із їх боку мав стати базою для розбудови відносин між СРСР та цими державами. Переговори, котрі вела Великобританія з Німеччиною у 1939 р., тривали, незважаючи на вороже ставлення Німеччини до Польщі через питання статусу Данцизького коридору³. Але разом із тим Франція і Великобританія надали гарантії безпеки Польщі, що категорично суперечило інтересам Німеччини.

Такі дипломатичні ініціативи Великобританії могли бути зумовлені лише її прагненням зберегти старі радянсько-німецькі відносини у Центральній Європі, долучивши до його зміцнення Німеччину та функціонування залишків Версальської системи, частиною котрих фактично і були вказані відноси.

СРСР також прагнув зберегти «радянсько-німецький» формат відносин, вимагаючи під час переговорів із Францією та Великобританією у 1939 р. згоди Польщі на введення на її територію радянських військ у разі агресії Німеччини та намагався стати одним із гарантів безпеки й територіальної цілісності Польщі. Польська сторона виступила проти цього і таку позицію Польщі зумовлювало її прагнення спиратися на політико-правову спадщину часів повноцінного функціонування старих радянсько-німецьких відносин у Центральній Європі від моменту підписання Рапалльського договору і до аншлюсу Австрії, спираючись у цьому питанні на Німеччину, з котрою у Польщі були угоди, що забезпечували визнання територіальної цілісності обох держав взаємно⁴, у тому числі захоплення Німеччиною та Польщею територій Чехословаччини. А також Польща сподівалася на успіх дипломатичної політики Франції та Великобританії у відносинах з СРСР і Німеччиною, користуючись усвідомленням німецькою стороною небезпеки конфлікту з цими державами, небажанням СРСР руйнувати відносини у Центральній Європі.

Але СРСР та Німеччина виявили бажання переглянути його з метою зміцнення безпеки в Центральній Європі через те, що Польща

¹ Шуленбург – в МИД Германии. Телеграмма. Москва, 18 августа 1939 // Оглашению подлежит: СССР-Германия 1939-1941: Документы и материалы. – М., 1991. – С. 49.

² Телеграмма посла Франции в СССР П. Наджиара послу Франции в Польше Л. Нозлю. 25 августа 1939 г. // Год кризиса, 1938-1939. Документы и материалы. В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. – С. 326-327.

³ Телеграмма бюро имперского министра иностранных дел Германии посольству Германии в Великобритании. 30 августа 1939 г. // Там само. – С. 342-344.

⁴ Запись беседы Полномочного представителя СССР в Польше В. А. Антонова-Овсенко с вице-министром иностранных дел Польши Я. Шембеком в связи с заключением польско-немецкого пакта о ненападении. Варшава, 26 января 1934 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. У 16 т. – М., 1968. – Т. 6. – С. 156.

дестабілізувала питання упорядкування статусу центрально-європейських держав, підписавши з Великобританією договір, що гарантував їй безпеку в разі конфлікту із Німеччиною¹. І саме тому, що Німеччиною було зроблено все для розмежування в політико-правовому відношенні «спадщини австрійської» та «угорської», особливо це виявилось після того, як Німеччина була проти включення Закарпаття до складу Польщі та сприяла включенню цієї української території до складу Угорщини².

Упорядкування «угорської спадщини», що було одним із засобів для Німеччини долучити як союзника у впорядкуванні «австро-угорської спадщини» СРСР, мало відбуватися в комплексі з упорядкуванням «австрійської спадщини». Тут і постало питання про вирішення політичної долі та визначення політичного місця Польщі, котра не була прямою правонаступницею Австро-Угорщини, але мала у своєму складі території, на які поширювалася пряма дія австрійської правонаступності. Це Галичина (Західна та Східна). Так і відродилася правова спадщина, умотивована юридичним прецедентом об'єднання українських земель 22 січня 1919 р., що підтвердив національну ідентичність західноукраїнських територій з іншими українськими землями, що входили до складу УСРР. Фактично, це ставало актом самовизначення, на основі якого мали вирішуватися всі територіальні суперечки після Першої світової війни. Метою ж Російської імперії в цій війні також було включення до свого складу Галичини. Колишня імперія, не могла гарантувати самовизначення, оскільки поширювалася на Галичину не в контексті етнічному, а політичному, значну частину населення Галичини становили поляки (Західна Галичина із м. Краків)³.

Акт 22 січня 1919 р. здійснився лише щодо населеної переважно українцями Східної Галичини. УСРР та СРСР у 1920-ті рр. активно користувався не лише етнічною ідентичністю населення Східної Галичини з населенням УСРР, а й прецедентами політичної єдності. Це спричиняло дипломатичні конфлікти між Польщею та УСРР одразу після підписання Ризького мирного договору. Зокрема, Польща звинувачувала уряд УСРР в утриманні на території під її юрисдикцією галицьких військових формувань та підтримці антипольського націоналістичного підпілля у Східній Галичині⁴.

Тому для створення «нового радянсько-німецького формату» відносин у Центральній Європі СРСР та Німеччина мали керувалися

¹ Соглашение о взаимопомощи между Соединенным Королевством и Польшей. 25 августа 1939 г. // Год кризиса, 1938-1939. Документы и материалы. В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. – С. 325-326.

² Запись беседы Народного комиссара иностранных дел СССР М. М. Литвинова с послом Польши в СССР В. Блиновским. 25 марта 1939 г. // Там само. – С. 327.

³ Ледницкий А. Война и Польша. Польский вопрос в русской и польской печати. – К., 1914. – С. 106.

⁴ Перевод ноты, врученной министром иностранных дел Польской Республики г. Скирунотом Полномочному представителю УССР в Польше т. Шумскому. Варшава, 25/XI 1921 г. // ЦДАВО України, ф. Р-4сч, оп. 1 с., спр. 645, арк. 22.

«українським питанням», політична вага котрого була підсилена Актом 22 січня 1919 р. (самовизначення українців, тобто визнання, що Східна Галичина населена переважно українцями і має бути включена до складу УРСР). Як німецька, так і радянська сторони під час переговорів у серпні 1939 р. домовлялися про правові підстави об'єднання Східної Галичини з УРСР. З метою успішного впорядкування «угорської спадщини» Німеччині було необхідно узгоджувати свою позицію з усіма державами, які мали відношення до «австро-угорської спадщини» або мали у своєму складі території, пов'язані з Австро-Угорщиною міжнародними договорами, тобто з СРСР та Польщею.

Польща мала у своєму складі частину територій Австрії, а СРСР мав право на спадщину ряду договорів щодо політико-правової «спадщини» Російської імперії. На спадкоємності зовнішньополітичного курсу Російської імперії наголошував Народний комісар закордонних справ СРСР В. Молотов¹, що стало актуальним після Мюнхенської конференції з правовою актуалізацією політико-правової «спадщини Австро-Угорщини». А. Гітлеру вдалося змусити Францію та Великобританію відмовитися від усіх договорів-гарантій країнам Центральної Європи². Це давало змогу СРСР заявити про своє право на врахування його позиції, оскільки відродження «австро-угорської спадщини» зумовлювало відродження угод між Російською імперією та Австро-Угорщиною, зокрема й щодо поділів Польщі. СРСР, мотивуючи своїм правом брати участь у з'ясуванні статусу держав Центральної Європи, протестував проти того, що його не було залучено до участі у вирішенні долі Чехословаччини в Мюнхені 1938 р.

Упорядкувати «австрійську спадщину» для Німеччини було важливо саме спільно з СРСР, оскільки політичні амбіції Польщі, зокрема, її претензії на участь у впорядкуванні «угорської спадщини» та правові підстави для цього (статус Закарпаття, участь Польщі у формуванні Австро-Угорщини в ХІІІ ст.), також претензії Польщі на українські території, котрі входили до складу СРСР, мінімізували можливості Німеччини отримати активну участь у впорядкуванні «угорської спадщини». Претензії ж Польщі на українські території, що перебували у складі СРСР, створювали Німеччині перепони для участі у впорядкуванні «угорської спадщини» та робили її дипломатично залежною від Польщі й СРСР. Саме у цьому дипломатичному трикутнику Польща мала можливість скористатися своєю центральною роллю у функціонуванні «радянсько-німецького формату» відносин у Центральній Європі та отримати справжню роль стабілізатора в Європі. Польща фактично могла зайняти у трикутнику стосунків Німеччина-

¹ Молотов В. О ратификации советско-германского договора о ненападении. – М., 1939. – С. 12.

² Письмо посланника Чехословакии во Франции Ш. Осуского министру иностранных дел Чехословакии К. Крофте. 4 марта 1938 г. // Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937-1939. У 2 т. – М., 1981. – Т. 1. – С. 63.

СРСР-Польща місце Німеччини через порушення нею питання про впорядкування «австро-угорської спадщини».

Польща скористалася цією своєю можливістю восени 1938 р. Німеччина на Мюнхенській конференції поставила Чехословаччині умову впорядкувати кордон із Польщею для надання Чехословаччині гарантій територіальної цілісності. Крім того, Польща отримувала можливість політичного маневру проти Німеччини, розглядаючи питання союзу із СРСР, користуючись відношенням процесу впорядкування «угорської спадщини». Така можливість існувала до моменту висловлення Польщею претензій на українські території у складі СРСР.

Німеччина прагнула перенести акцент своїх відносин із Польщею із упорядкування «угорської спадщини» на ревізію Версальського договору в питанні статусу Данцизького коридору, котрий прагнула отримати у відповідь на сприяння включенню до складу Польщі українських земель в складі СРСР. Але Польща не прийняла такої пропозиції, вбачаючи для себе небезпеку опинитися у залежності від обставин стосунків між СРСР та Німеччиною. Таким чином, склалася ситуація, коли СРСР та Німеччині було необхідно ліквідувати державність Польщі, користуючись тим, що вона не була прямим спадкоємцем політико-правової «спадщини» жодної із трьох імперій, що припинили існування після Першої світової війни: Російської імперії, Австро-Угорщини та Німеччини (В. Молотов назвав її «потворним дітищем Версальського договору»¹), паралельно впорядковуючи й «австрійську спадщину». І тут центральною позицією стало визначення політичної долі західноукраїнських земель, які після підписання Секретного протоколу до «Договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом» отримали статус політичної «спадщини» колишньої Австро-Угорщини². У процесі переговорів напередодні підписання Пакту, «Галичина» та «українські території» розглядалися у статусі «земель, що належали Австрії»³.

А. Гітлер у своєму зверненні з пропозицією миру до Франції та Великобританії у жовтні 1939 р. заявляв, що ліквідація Польщі та впорядкування системи міжнародних відносин у Центральній Європі СРСР і Німеччиною є запорукою порядку в світі, мотивуючи необхідність припинення війни. Впорядкування СРСР та Німеччиною «австрійської спадщини» за принципом національної ідентичності народів з урахуванням прецеденту самовизначення давало змогу не лише роз'єднати «австрійську та угорську спадщину» двом державам, а й вирішити питання російської політико-правової спадщини, зокрема, питання щодо договорів XVIII ст., котрі стосувалися поділів Польщі та рішень Віденського конгресу 1815 р.

¹ Молотов В. О внешней политике Советского Союза. – М., 1939. – С. 3.

² Риббентроп – послу Шеленбургу. Телеграмма. Берлин, 15 сентября 1939 г. // Оглашению подлежит: СССР-Германия 1939-1941: Документы и материалы. – М., 1991. – С. 99-101.

³ Меморандум МИД Германии. Берлин, 27 июля 1939 г. Секретно // Там само. – С. 29.

Територія колишньої Речі Посполитої, яка складала територію Польського царства у складі Російської імперії, відійшла під управління Німеччини і тут позиція СРСР та Німеччини була зрозумілою в тому, що вони при впорядкуванні польського питання спиралися на оновлені з ліквідацією Польської держави міжнародні відносини у Центральній Європі як на правову базу розбудови стосунків між ними¹.

Тому значення радянсько-німецьких договорів 1939 р. полягало не лише в правовому оформленні об'єднання українських земель, а і в правовій ідентифікації українських та польських етнічних територій. Визначено було правовий статус українських земель, які самі поляки називали територією вікових суперечок між Польщею та Росією². Вирішення цього складного питання було неможливим без існування політичного утворення – України (УРСР), на основі якого була можливість ідентифікації українських етнічних земель. Цей фактор німці використали, підганяючи у вересні 1939 р. СРСР із вступом його військ на територію Польщі³.

Урегулювання «австрійської територіальної спадщини», частина якої перебувала до 1939 р. у складі Польщі, стало простим та можливим за тієї обставини, що статус інших складових колишньої Ціслейтанії вже було врегульовано Німеччиною, причому за активної участі Польщі, котра стала союзником Німеччини у цьому питанні за згодою Франції та Великобританії на Мюнхенській конференції.

Таким чином, наприкінці 1930-х рр. відбувається процес зміцнення позицій Німеччини у Центральній Європі шляхом врегулювання статусу територій, що перебували до 1918 р. у складі колишньої Австро-Угорщини. Правові підвалини колишньої імперії фактично реанімуються з метою припинити функціонування залишків Версальської системи у центральноєвропейському регіоні й реформувати міжнародні відносини на основі правових підвалин територіальної юрисдикції німецького уряду до підписання Версальського мирного договору та на основі впорядкування національного питання. Останнє ж було актуальним, зважаючи на потребу залучення СРСР до процесу врегулювання територіальних відносин у Центральній Європі та для розбудови оновлених радянсько-німецьких міжнародних відносин у регіоні. Українські території, опинившись через невизначеність свого правового статусу у міжвоєнний період у центрі процесу розбудови «оновленого радянсько-німецького формату», було об'єднано у складі адміністративно-політичного утворення із власною Конституцією та законодавством – УРСР.

¹ Риббентроп – послу Шуленбургу. Телеграма. Берлін, 14 августа 1939 г. // Оглашению подлежит: СССР–Германия 1939–1941: Документы и материалы. – М., 1991. – С. 38.

² Декларация польского Временного государственного совета в связи с воззванием Временного правительства России от 16 (29) марта 1917 г. Варшава, 6 апреля 1917 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. У 16 т. – М., 1963. – Т. 1. – С. 43–44.

³ Риббентроп – послу Шеленбургу. Телеграма. Берлін, 15 сентября 1939 г. // Оглашению подлежит: СССР–Германия 1939–1941: Документы и материалы. – М., 1991. – С. 100.

Отже, наприкінці 1930-х рр. було закладено правові підвалини єдності українських територій та створено прецедент урегулювання територіальних стосунків між державами Центральної Європи на національній основі, зокрема, на основі єдності етнічних українських територій.

Федотова О.О. (Київ)

**ЦЕНзуРА ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ
В УКРАЇНІ В 60-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ**

У статті розглядаються основні тенденції формування цензурної політики в галузі друкованої продукції республіки протягом 60-х років ХХ століття. Автор аналізує діяльність контролюючих установ по нагляду за бібліотечними фондами, книготоргівлею, ввозом літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі тощо. Шляхом введення у науковий обіг ряду архівних джерел, зроблено спробу відтворити об'єктивну картину роботи органів радянської цензури на основі їх підпорядкованості партійним структурам.

Закінчення “хрущовської відлиги”, на яку припав початок правозахисного руху, призвело до ліквідації демократичних завоювань і позначилося численними репресіями проти нового покоління молодих митців, які отримали назву “шістдесятників”. Невдовзі творча діяльність останніх потрапила під жорстокий адміністративний контроль, оскільки розгорнулася серйозна кампанія проти тих, хто приділяв “надмірну” увагу негативним явищам сталінського періоду. Активізувався також наступ на церкву, як «агентуру буржуазної ідеології». Обраний курс у жовтні 1964 р. був продовжений так званим «брежнєвським періодом», що, в свою чергу ознаменувався крайнім консерватизмом, утвердженням неосталінізму. Фактично припинилася реабілітація, прокотилася хвиля арештів та судових процесів. Критика сталінських злочинів поступово згасала, а ідеологічний нагляд посилювався. Штучно нагніталася атмосфера підозрілості та страху.

Суттєва роль у цьому відводилася органам цензури, котрі були покликані контролювати найрізноманітніші сфери духовного життя суспільства. Так, основним напрямом їх роботи став нагляд за всією друкованою продукцією, що виходила в республіці. Окрім того, під пильним доглядом цензорів знаходилися бібліотечна справа й книгорозповсюдження, ввіз літератури з-за кордону, контроль за збереженням державної таємниці в пресі та ін.